

Jan Wiśniewski

Wyższa Szkoła Kultury Społecznej i Medialnej w Toruniu

Vratislav Doubek, Petr Kaleta, Jan Květina,
***Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Poláci,
Rusové a Ukrajinci***, 1. svazek, Masarykův ústav
a Archiv AV ČR, Praha 2015, 509 s.

Postać Tomáša Garrigue Masaryka należy do plejady najbardziej zasłużonych postaci w historii Czech i Słowacji, jak również całej dwudziestowiecznej Europy Środkowej i Wschodniej. Ten pierwszy i najdłużej urzędujący prezydent I Republiki Czechosłowackiej (1918–1938) – nazywany ojcem niepodległej Czechosłowacji – jest do dzisiaj w Czechach autorytetem. Obywatele nadwęłtawskiej republiki używali w okresie międzywojennym często wobec jego osoby przydomka „Tatíček” – ojczulek.

Masaryk urodził się w rodzinie chłopskiej o korzeniach słowacko-niemieckich w miejscowości Hodonín na Morawach. Dzięki własnym zdolnościom i uporowi matki ukończył z wynikiem bardzo dobrym szkołę średnią, a później studia w Brnie, Wiedniu i Lipsku. W krótkim czasie został profesorem filozofii i socjologii na uniwersytecie praskim, na którym wykładał w latach 1882–1914. Interesował się również historią, a zwłaszcza historią Czech. Założył i był głównym ideologiem Czeskiej Partii Postępowej, która wysunęła m.in. żądanie przyznania ziemiom czeskim autonomii w ramach monarchii austro-węgierskiej. Tomáš Garrigue Masaryk uważał w tym czasie, że Czesi jako naród są zbyt słabi aby wywalczyć całkowitą niepodległość i raczej powinien wspierać dążenia federalistyczne oraz demokratyczne w samej Austrii. Polityka ta – nazywana polityką „pozytywistyczną” – miała na celu, w zamian za lojalność w stosunku do monarchii, państwa i władzy, doprowadzić do poszerzenia praw Czechów w ramach monarchii. Według polityków czeskich „nie była to walka przeciw Austrii, ale bój o Austrię”. Tomáš Masaryk, który po roku 1908 niezbyt pochlebnie wyrażał się o polityce zagranicznej Austro-Węgier uważając, że pogłębia ona zależność monarchii od Niemiec, według słów przyjaciela Roberta W. Seton-Watsona z 1911 r. w dalszym ciągu „wierzył w posłannictwo Austrii i w wielką przyszłość Słowian pod rządami austriackimi”. O zmianę polityki austriackiej walczył jako długoletni poseł Reichsratu (parlamentu austriackiego).

Sytuacja się zmieniała po wybuchu I wojny światowej. Opowiedział się wówczas za walką Czechów (i Słowaków) o niepodległość w oparciu o Ententę, a zwłaszcza o demokratyczne państwa Europy Zachodniej i Stany Zjednoczone. Było to całkiem inne stanowisko niż jego politycznego adwersarz na czeskiej scenie politycznej Karel Kramář¹, który chciał walczyć o niezależność lub autonomię Czech w oparciu o carską Rosję. Swój krytycyzm wobec carskiej Rosji zawarł w książcept. *Russland und Europa*². Praca została poświęcona najnowszym dziejom Rosji. Przedstawiony został w niej obraz walki dwóch kręgów kulturowych: bizantyjskiego prawosławia i europejskiego protestantyzmu. W pracy tej znalazły się słowa potępienia odnośnie stanowiska caratu, cerkwi prawosławnej oraz elit politycznych, których sprzeciw wobec dążeń własnego narodu zmierzającego do pewnych reform społecznych, gospodarczych i politycznych, doprowadził do wzrostu nastrojów rewolucyjnych w Rosji. Równie krytycznie Masaryk ocenił także rosyjski ruch rewolucyjny wszelkich odcieni, jako nieprzygotowany do przeprowadzenia korzystnych zmian w rozwoju społeczeństwa rosyjskiego. Uważał, że jego działalność utwierdza tylko panujące w Rosji stosunki społeczne i prowadzi do aktów terroru z obydwu stron. Postulował przeprowadzenie liberalnych reform, które doprowadziłyby do zwiększenia swobód obywatelskich i przekształcenia carskiej Rosji w monarchię konstytucyjną. Książka ta została uznana przez władze carskiej Rosji za wielce szkodliwą i jej egzemplarze, które dotarły do Rosji, zostały skonfiskowane. Masaryk uznany został zaś przez władze carskie za osobę wrogą ustrojowi panującemu w Rosji, co uniemożliwiło mu w przyszłości (chodzi o Rosję carską) wjazd do tego kraju w celu prowadzenia jakiegokolwiek działalności politycznej. Rosjanie zaczęli również aktywnie zwalczać jego dążenia do podporządkowania organizacji czeskich i słowackich w Rosji ruchowi niepodległościowemu na Zachodzie³.

Udając się na emigrację Tomáš Masaryk nie był do końca przekonany o trafności swojego postępowania. Jednak dzięki korzystnemu przebiegowi wojny udało się mu uzyskać poparcie dla swojej idei ze strony Wielkiej Brytanii, Francji i Stanów Zjednoczonych, a po upadku caratu w wyniku rewolucji lutowej, również republikańskiej Rosji. Masaryk podejmując się akcji niepodległościowej za

¹ Po wybuchu I wojny światowej Karel Kramář przedstawił ministrowi spraw zagranicznych carskiej Rosji Siergiejowi D. Sazonowowi projekt powołania Rzeszy Słowiańskiej pod berłem Romanowów, będącej zaporą dla żywiołu niemieckiego. Więcej na ten temat: J. Wiśniewski, *Między Habsburgami a Rzeszą Słowiańską. Stosunek Czechów do państwa austro-węgierskiego przed wybuchem I wojny światowej*, „Fides, Ratio et Patria. Studia Toruńskie” 2015, nr 3, s. 209–232.

² Pierwsze wydanie tej książki ukazało się w Niemczech: T. G. Masaryk, *Russland und Europa. Studien über die geistigen Strömungen in Russland. Erste Folge. Zur russischen Geschichts- und Religionsphilosophie. Sociologische Skizzen*, Jena 1913.

³ Więcej na ten temat: T. Sylaba, *T. G. Masaryk a revoluce v Rusku*, Praha 1959, s. 105–112.

granicą mógł liczyć na swoje znajomości wśród kręgów naukowych i dziennikarskich w krajach Europy Zachodniej, jak również na poparcie ze strony czeskich organizacji społecznych ze Stanów Zjednoczonych, Francji i Wielkiej Brytanii. Niewątpliwie wpływ na to miały głoszone przez niego hasła, które mówiły o niepodległym, demokratycznym państwie czeskim (czechosłowackim), a które pokrywały się z tezami wysuwanymi przez większość działaczy emigracyjnych i samych emigrantów. Podkreśla się często, że Masaryk cieszył się większym szacunkiem i wpływami wśród emigracji czeskiej niż każdy inny polityk czeski z kraju. Była to odwrotność sytuacji jaka istniała w Czechach, gdzie Masaryk był poważanym politykiem, ale jego pozycja była słaba i nie mógł liczyć na większe poparcie ze strony społeczeństwa czeskiego czy też innych, poza realistami, partii politycznych. Na początku wojny działał aktywnie w Szwajcarii, później we Włoszech i Wielkiej Brytanii. To w Szwajcarii na początku lutego 1915 r. doszło do spotkania z przybyłym z kraju najbliższym współpracownikiem Masaryka – Edvardem Benešem. W 1916 r. znaczny okres czasu przebywał we Francji, starając się przekonać tamtejszy rząd o konieczności dezintegracji monarchii austro-węgierskiej. Uzyskał tutaj poparcie ze strony wpływowego polityka słowackiego, a jednocześnie oficera francuskiego Milana Rastislava Štefánika. Po rewolucji lutowej 1917 r. udał się do Rosji, gdzie pomagał w organizowaniu czesko-słowackich oddziałów wojskowych do walki przeciwko Austriakom i Niemcom, nazywanych później Korpusem Czechosłowackim. Przebywał wówczas dużo czasu w Kijowie, gdzie doszło wówczas do rozmów i współpracy z Polakami⁴ i innymi nacjami słowiańskimi, szczególnie Ukraińcami. Jeśli chodzi o Polskę i Polaków postrzegał ich jako ofiary imperializmu rosyjskiego, co do charakteru którego nigdy nie miał złudzeń. Początkowe, przychylne nastawienie wobec Polski uległo jednak zmianie. Doszedł do wniosku, że Polacy, z gruntu konserwatywni, religijni i autorytarni, chętnie z ofiary stają się prześladowcą, gdy tylko nadarzy się ku temu okazja. Uznał, że Polska jest rodzajem mniejszej, znacznie słabszej Rosji. Widoczne to było zwłaszcza pod koniec 1917 i w 1918 r., gdy zaczął w oparciu o to co widział podczas pobytu na Ukrainie dystansować się od współpracy z Polakami⁵.

W 1918 r. odbył podróż do USA, gdzie spotkał się z prezydentem Woodrowem Wilsonem oraz Ignacym Paderewskim. W USA agitował za niepodległością Czechosłowacji, w granicach historycznych (kraje Korony Św. Wacława), co ostatecznie – dzięki dyplomacji Beneša i walkom w Rosji Korpusu Czechosłowackiego przeciwko bolszewikom – udało mu się urzeczywistnić. Po powrocie do ojczyzny

⁴ Masaryk znał dość dobrze język polski.

⁵ T. Zahradníček, *Jak vyháčiziválku. Češi, Poláci a Ukrajinci 1914–1918*, Praha 2000; J. Wiśniewski, *Masaryk a polsko-czechosłowacka współpraca wojskowa na Ukrainie pod koniec 1917 r. w; Polityka – Religia – Edukacja. Studia z dziejów XX i XXI wieku dedykowane Profesorowi Ryszardowi Michalskiemu*, red. Z. Karpusa, K. Kąckiej i P. Tomaszewskiego, Toruń 2010, s. 151–162.

został wybrany prezydentem, który to urząd sprawował aż do 1935, kiedy to ze względu na pogarszający się stan zdrowia przekazał go Edvardowi Benešowi. Zmarł w 1937 r. w Lánach. Jako prezydent okazał się zwolennikiem demokracji i liberalizmu. W polityce zagranicznej opierał się na sojuszu z państwami zachodnimi, który miał zabezpieczać granice Czechosłowacji. Nie dostrzegł w porę zagrożenia wynikającego z przejścia władzy przez Hitlera, a w stosunki do Polski zachował daleko idącą nieufność, która uniemożliwiła zbudowanie trwałego sojuszu z II Rzeczpospolitą.

Z tej krótkiej notki biograficznej można uświadomić sobie rolę, jaką odegrał Masaryk dla powstania, organizacji i ustroju nadwełtawskiej republiki. Z tego powodu jego osoba – którą można chyba porównać w odniesieniu do gruntu polskiego tylko z postacią Józefa Piłsudskiego – wzbudza ogromne zainteresowanie naukowców czeskich i obcokrajowców, a także czeskiej (i po części słowackiej) opinii publicznej. Na temat jego działalności ukazały się setki publikacji naukowych i publicystycznych. W Pradze pręźnie działa duża instytucja naukowa zajmująca się działalnością Masaryka, a mianowicie istniejący już od 1932 r. Instytut T. G. Masaryka (Ústav T. G. Masaryka); w 1954 r. został on zlikwidowany, a w 1990 r. decyzją Václava Havla odnowiony. Instytut w 1995 r. został połączony z archiwum i biblioteką Akademii Nauk Czeskiej (Masaryk ústav AV ČR k Archiv AV ČR). Jego głównym polem działalności jest prowadzenie badań naukowych i propagowanie osoby Masaryka w nauce i społeczeństwie czeskim, jak również za granicami państwa. Dzięki działalności tej instytucji została wydana masa dokumentów, monografii i artykułów dotyczących życia i działalności tego największego przywódcy w historii niepodległych Czech (Czechosłowacji). Z dokumentów został wydany m.in. cykl *Spisy T. G. Masaryka* zawierający blisko 40 tomów dokumentów, relacji, wspomnień, wykładów i rozmów związanych z działalnością Masaryka⁶. Przez tę instytucję wydawana jest również seria *Korespondence T. G. Masaryk*, która obecnie zawiera 12 tomów korespondencji Masaryka z najważniejszymi osobistościami czesko-słowackiej sceny politycznej, od przełomu XIX/XX w., aż do 1937 r., m.in. z ministrem spraw zagranicznych, a później następcą w fotelu prezydenta Republiki Czechosłowacji Edvardem Benešem⁷, dziennikarzem Bedřichem Hlaváčem⁸, politykiem słowackim gen. Milanem

⁶ Dokładny spis wszystkich publikacji z tej serii dostępny jest na stronie internetowej Masaryk ústav a Archiv AV ČR: http://www.mua.cas.cz/cs/rady-publikaci/25?field_nakladatel_value=All&sort_by=field_commerce_rok_vydani_value&sort_order=DESC&page=1 [dostęp: 24.05.2016]

⁷ *Korespondence T. G. Masaryk – EdvardBeneš (1914–1918)*, ed. D. Hájková, I. Šedivý, Praha 2004, 353 s.; *Korespondence T. G. Masaryk – EdvardBeneš 1918–1937*, D. Hájková, V. Quagliatová, R. Vašek, Praha 2013, 480 s.

⁸ *Korespondence T. G. Masaryk – BedřichHlaváč*, ed. V. Doubek, M. Kučera, Praha 2001, 334 s.

Rastislavem Štefánikiem⁹, trzykrotnym premierem Antonínem Švehlą¹⁰, politykiem z okresu austro-węgierskiego Josefem Kaizlem¹¹ i historykiem Antonínem Rezekiem¹² czy przywódcą konserwatystów i pierwszym premierem niepodległej Czechosłowacji Karem Kramářem¹³. Rozpoczęto też wydawanie korespondencji z przedstawicielami poszczególnych narodowości. W pierwszej kolejności zwrócono uwagę na korespondencję Tomaša Masaryka z politykami, naukowcami i dziennikarzami pochodzącymi narodowościowo z krajów słowiańskich. Do tej pory ukazały się dwa tego typu tomy¹⁴.

Ze względu na zawarte materiały najbardziej interesujący jest dla polskiego badacza tom poświęcony korespondencji Masaryka z Polakami, Rosjanami i Ukraińcami pt.: *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Poláci, Rusové a Ukrajinci. 1. svazek*. Tom dzieli się na dwie zasadnicze części. Pierwszy rozdział został poświęcony Polakom. Składa się z pięciu części, w których zawarto m.in. artykuł dotyczący stanu badań nad osobą Masaryka w Polsce a przede wszystkim przedstawiono stanowisko Masaryka wobec szeroko rozumianej problematyki polskiej, a szczególnie w okresie poprzedzającym wybuch I wojny światowej, wzajemnych kontaktów podczas jej trwania oraz kwestię przynależności Śląska Cieszyńskiego do odradzającej się w 1918 r. Czechosłowacji i Polski. Oprócz uwag edytorskich i not archiwalnych w tomie znalazły się oczywiście same materiały archiwalne. Korespondencja ma różną wartość, jednak w zasadniczy sposób uzupełnia do tej pory znane badaczom materiały zawarte choćby w zbiorach dokumentów czeskich (czechosłowackich)¹⁵

⁹ *Korespondence T. G. Masaryk – slovenštíveřejníčinitelé (do r. 1918)*, ed. Jan Rychlík, Praha 2008, 190 s.

¹⁰ *Korespondence T. G. Masaryk – AntonínŠvehla*, ed. E. Broklová, V. Quagliatová, Praha 2012, 199 s.

¹¹ *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Kaizl*, ed. J. Bílek, H. Kokešová, V. Quagliatová, M. Ryantová, Praha 2011, 340 s.

¹² *Korespondence T. G. Masaryk – AntonínRezek*, ed. J. Bílek, H. Kokešová, V. Quagliatová, Praha 2011, 148 s.

¹³ *Korespondence T. G. Masaryk – Karel Kramář*, ed. J. Bílek, H. Kokešová, V. Quagliatová, L. Swierczeková, Praha 2005, 514 s.

¹⁴ *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. JižníSlované*, ed. L. Hladký, J. Škerlová, P. Cibulka, Praha 2015, 600 s.; *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Poláci, Rusové a Ukrajinci. 1. svazek*, ed. V. Doubek, P. Kaleta, J. Květina, Praha 2015, 509 s.

¹⁵ E. Beneš, *Světováválka a našerevoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodunároda. Dokumenty*, Praha 1929, díl III; *Boj o směr vývoje československého státu, sv. I, říjen 1918–červen 1919*, ed. A. Kocman a kol., Praha 1965; sv. II, červenec 1919–květen 1921, ed. A. Kocman a kol., Praha 1969, L. Dědková, M. Salabová-Kučerová, *Zpráva T. G. Masaryka o historii a úkolech našeho revolučního hnutí 1914–1917*, „Historie a vojenství” 1968, č. 4; V. Sluka, B. Králová, *Dokumenty. T. G. Masaryk v bojích samostatnýčs. stát (II)*, „Historie a vojenství” 1990, č. 4; *Dokumenty československé zahraniční politiky. Československo na pařížském ústředí*

czy polskich¹⁶. Pokazuje także, jak różnorodna to była korespondencja; znajdowały się w niej rzeczy ważne w kwestiach politycznych, ale poruszano także problemy naukowe, artystyczne czy też społeczne. Pokazuje to też, rzeczywiste, bardzo szerokie spektrum zainteresowań kwestiami polskimi, szczególnie w okresie poprzedzającym wybuch Wielkiej Wojny. Ta część została przygotowana przez bardzo dobrego znawcę historii Polski Petra Kaletę.

Druga część została poświęcona korespondencji czechosłowackiego przywódcy z Rosjanami (tylko kilka listów dotyczy Ukraińców) do końca roku 1917. Podobnie jak pierwszy rozdział składa się również z pięciu części, w których bardzo obszernie przedstawiono kwestię stosunku Masaryka do carskiej Rosji, jak również kwestii narodowościowych i społecznych monarchii Romanowów. Opinia ta była negatywna, co zostało zaprezentowane na początku artykułu recenzyjnego. Masaryk bardzo interesował się tematyką rosyjską, czego wyrazem był szereg książek – z cytowaną wcześniej *Russlandund Europa* – i artykułów na ten temat. Wspomniana korespondencja dotyczy głównie jego działalności naukowej, choć można znaleźć w niej również poglądy polityczne. Ta część ma bardzo imponującą bazę źródłową – archiwa czeskie i rosyjskie – choć szkoda, że autor tej części Vratislav Doubek – nie skorzystał z materiałów zawartych w archiwach francuskich czy amerykańskich, a dotyczących kwestii rosyjskich. Wśród tychże materiałów jest sporo korespondencji z przebywającymi na emigracji intelektualistami i naukowcami rosyjskimi. Szczególnie interesujące są materiały zgromadzone przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych Francji na Quaid'Orsay (archiwa francuskiego MSZ znajdują się rue de la Convention 27).

Recenzowany tematyczny zbiór korespondencji Tamáša Masaryka stanowi godną polecenia publikację, która niewątpliwie przyczyni się do rozszerzenia wiedzy na temat stosunku czesko-słowackiego przywódcy do Polaków i odradzającego się po I wojnie światowej państwa polskiego. Wspomniana publikacja dostarczy też informacji w zakresie badań Masaryka w kwestiach związanych z carską Rosją. Uzupełnieniem przedstawianego tomu jest wychodzący w tym roku tom drugi, dotyczący Rosji i Rosjan oraz Ukraińców od 1918 do 1937 r.¹⁷ Podkreślić w tym miejscu należy ogromną staranność i dokładność czeskich naukowców w ukazywaniu wszelkich aspektów działalności jednego z najwybitniejszych przedstawicieli własnego narodu.

---

konferencji 1918-1920, sv. I (listopad 1918-červen 1919), Praha 2001; *Dokumenty československé zahraniční politiky. Vznik Československa 1918*, ed. A. Klimek a kol., Praha 1994.

¹⁶ *Archiwum polityczne Ignacego Paderewskiego*, ed. A. Dąbrowski i kol., Warszawa 2001, t. V.

¹⁷ *Korespondence T. G. Masaryk – Slované. Rusové a Ukrajinci. 2. svazek*, V. Doubek, Praha 2016, 733 s.